

עיון ומחקר

“לפתור בעיות חינוכיות אגב הגשת חומר קריאה”

40 שנה ל"ספרית פז" לילדים

מאת אוריאל אופק

“הוצאת-ספרים חדשה למען הילדים הופיעה בשוק: “ספרית פז”. החוברת הראשונה שהוציאה — “דאר”, המחבר — מרשאק, מטובי היוצרים למען הילדים בלשון הרוסית. המעבדת — לאה גולדברג, מטובי המשוררים בלשון העברית. העורך הפדגוגי — ד”ר י. רבקאי, מטובי הפדגוגים בארץ-ישראל. צירוף זה של כוחות מניח לקוות, שיצירתם תהיה מתוקנת באמת. והתקוה לא איכזבה.”

בשורות-ברכה ועידוד הגיגיות אלה, שנדפסו בפתח רשימתו “מנהספרות למען הילדים” (“דבר”, כ’ בכסלו תש”ג, 29.11.1942), בישר הסופר והמחנך פאלק היילפרין את הופעתו של מפעל ספרותי חדש לקורא העברי הצעיר. התקופה — עיצומה של מלחמת-העולם השנייה. צבאות גרמניה ניצבים בשערי מוסקבה ובאל-עלמיין; ארץ-ישראל שרויה בהאפלה ומגולת אירופה מגיעות ידיעות ראשונות על השואה הנוראה. בתקופה קודרת זו נאספה באולם קטן ברחוב שיינקין 16 בתל-אביב קבוצה של מחנכים ואנשי-רוח כדי לדון יחד בנושא “תקופת הדווי וספרות-הילדים שלנו”. יושב-הראש, ד”ר יוסף רבקאי, פתח את הפגישה במלים אלה:

“כשאנו באים, רבותי, בשעת זוועות זו, לעסוק בענייני תורה כלשהם, הרי דופקת בדלתי הגנפּה ההרגשה הממוזגת: יהירות ויראה כאחת. כוח-המושך מתנגש בכוח-הדוחף. כיצד? אחינו בני ישראל טובעים בים-הזוועות ואנו ממשיכים לאסוף אריחי הבנין ל”בניה...” הסיכום שהגיעו

1. המחנך, הסופר והמבקר פאלק היילפרין (1876—1945) פירסם עשרות ספרי ילדים ביידיש ובעברית (ביניהם: “חכמי חלם”), יסד וערך (עם אחרים) את עתון-הילדים היידי הראשון “גרינינקע ביימעלעך” (וילנה, 1926); אחרי עלייתו לארץ היה בעל טור קבוע ביומון “דבר”. פ. היילפרין פירסם אח”כ אגדה ב”ספרית פז” (ראה להלן).

אליו הנאספים היה: "ממשיכם בתורה בכל התנאים!... אבל סופרי הילדים שלנו מצווים להיפרד מן השיגרה ולשנות את דרכם"².

ואכן, שונה היתה הוצאת "פז" מרוב הוצאות הספרים האחרות שפעלו באותה תקופה בארץ, כפי שיתברר בעמודים הבאים. אבל אם מנה היילפרין ברשימתו הנזכרת לעיל את שמותיהם של הסופרים והעורך, הנתונים יסוד לתקוה "שיצירתם תהיה מתוקנת באמת". לא הזכיר משום־מה את שמה של האשה, שהיתה היוזמת והרוח החיה של אותו מפעל, הלא היא ד"ר חוה מרגולין.

חוה מרגולין היתה דמות מיוחדת במינה: "אשה חלשה בגופה, אבל כבירת־כוח ברוחה, שהקדישה את כל חייה למפעלי מצוה וצדקה", כפי שהגדירה המשורר חנניה רייכמן³. היא נולדה ב־1898 ברוסיה וחינוכה היה ממוזג מורשת ישראל עם תרבות רוסיה. בתקופת התווה ובוהו שלאחר המהפכה הרוסית (1920) ברחה עם משפחתה לפולין; כעבור שנה נסעה להמשיך את לימודיה בברלין, ולאחר חמש שנים סיימה את האוניברסיטה בתואר דוקטור לפילוסופיה. ב־1922 חזרה לווארשה עם בעלה, הסופר והעתונאי ד"ר יהודה יוליוס מרגולין (לו נישאה בברלין), וביתם המרווח שימש מקום־מפגש לסופרים, אמנים ואנשי רוח. אבל אהבתה הגדולה של חוה מרגולין היתה — ילדים. בחדשי הקיץ קיימה וניהלה על חשבונה קייטנות לילדים נצרכים, ואחרי שעלתה לארץ גידלה וחינכה בביתה ילדים חסרי בית ויתומים ניצולי השואה. בשנת תרצ"ה (1935) עלתה חוה מרגולין לארץ כשבעלה אמור להצטרף אליה זמן־מה אחר־כך; אלא שעלייתו התעכבה, וכשבא ב־1939 לפינסק כדי להיפרד מהוריו, נעצר על־ידי הרוסים והוגלה לסיביר. אחרי שבע שנות גלות שוחרר הבעל ועלה ב־1946 לארץ; כאן כתב את ספרו "נסיעה לארץ זקה" (1952), שהיה הספר הראשון, המתאר את החיים במחנות המעצר בסיביר דרך עיניו ועטו של מי שחי בהם.

כל אותן שנים נאלצה חוה מרגולין לדאוג בעצמה לפרנסת משפחתה וילדיה המאומצים. היא יסדה וניהלה את המכון להעתקה ולשיכפול "המומחה", שבמהרה יצאו לו מוניטין בשל עבודותיו הנקיות והמדויקות. עד שיום אחד, בסתיו תש"ג (1942) — כך סיפרה כעבור שנים⁴ — ביקשה לקנות ספרי־ילדים במתנה; וכשראתה כמה דל היה אז שוק ספרי הילדים, החליטה לייסד בעצמה הוצאה של ספרי ילדים מובחרים. כך קמה ונוסדה בחנוכה תש"ג "ספרית פז — הוצאת ד"ר חוה מרגולין".

כוונתה היתה להוציא ספרים בעלי איכות, שיהלמו את צרכי הילד ואת כושר הבנתו; וכיוון שלא סמכה על שיפוטה שלה בלבד, החליטה למנות עורך פדגוגי להוצאה — דבר שהיה אז בבחינת חידוש במו"לות העברית. הבחירה הטבעית נפלה על בחיר הפדגוגים בארץ בעת ההיא,

2. מתוך הרשימה "קמטים: ר' יוחנן בן־זכאי בועיר אנפין" מאת י. צדדי ("הצופה", 10.1.1943), שסקרה את "מסיבת ההתעצות של סופרים ומחנכים לבירור הבעיות הכרוכות בהוצאת ספרות־ילדים בזמננו".
3. באיגרת־התנחומים ששלח ת. רייכמן בכ' באב תשל"ז (4.8.1977), עם פטירת חוה מרגולין. רייכמן (1905—1982). ראה עליו: "ספרות ילדים ונוער" ל"ד, כסלו תשמ"ג, עמ' 35) פירסם ב"ספרית פז" יצירות מקור ותרגום.
4. על־פי ביוגרפיה קצרה בכתובים של חוה מרגולין, כתובה בידי בן־המשפחה מיכאל לויין (ממנה שאבתי כמה פרטים נוספים, הכלולים במאמרי).

המפקח ד"ר ישראל רבקאי (רובין, 1890—1954), מחבר הספרים "מכתבים להורים" (תרצ"ו),
"על שפת ילדינו בארץ" (תרצ"ח) ועורך ספרי השנה "האם והילד" (תרצ"ד ואילך).

הראשון בספרי "פז" היה, כאמור, הסיפור בחרוזים "דואר" מאת בחיר סופרי ברית-המועצות
לילדים שמואל מרשאק (1887—1964), בעיבודה של לאה גולדברג. מעשיה מקסימה זו, שהמלמד
המשעשע משמשים בה בערבוביה, מתארת את גלגוליו של מכתב, הנאלץ "לרדוף" אחרי הנמען
המחליף בלי הרף את הכתובות שלו, בעוברו מעיר לעיל וממדינה למדינה; והקורא הצעיר,
הנלווה אל המכתב במסעיו, לומד להכיר את דורי מצרים, אנגליה, ברזיל וארץ-ישראל.

היתה זו התחלה צנועה מאד, לפחות מבחינה חיצונית: הספרון "דואר" — וכמותו גם שבעת
הספרונים הבאים בספריית "פז" — הופיעו לא בדפוס רגיל, אלא כשהן משוכפלות במכון
"המומחה" של חוה מרגולין. הטעם לכך היה ברור כמעט מאלין: ימי המלחמה והצנע הם שחייבו
הצטמצמות זו; או כפי שכתב העתונאי ש. שריה עם הופעת החוברת "דואר":

"מכיוון שהנייר נדיר וההדפסה יקרה, מצאו אנשים בעלי יומה דרך מיוחדת
במינה להדפיס ספרים מצויירים לילדים: במכונת-כתיבה! הדפים, הכתובים על
מכונה, מועתקים במכונת הכפלה בניקוד מלא ואפילו ציורים אינם חסרים. ד"ר
י. רבקאי, המחנך הוותיק, לקח על עצמו את העריכה הפדגוגית של החוברות,
היוצאות תחת השם הכללי 'ספריית פז'.
— זהו נסיון חדש, — אומר ד"ר רבקאי ומבטו נודד מעבר למשקפיו, — אני
מקווה שהוא יצליח.

זהו נסיון חביב מאד, על כל פנים". ("הבוקר", 5.2.1943)

ואמנם, "הנסיון, צריך להודות, הצליח עד למאד", ציינה המבקרת ר. ארצית בביקורתה
(הירחון "החברה", ינואר 1943), "המראה החיצוני של החוברות עלול למשוך את לב הפעוטות,
אשר גם הם מחויבים סוף-סוף לטעום מהסטאנדארטיזציה והפשטות של זמן המלחמה". דברים
דומים על הצורה החיצונית הפשוטה והנאה כתבו גם פלק היילפרין ("ההוצאה מלאה חן, אין
בה צבעים מבריקים ומסנוורים, אבל הציורים עשויים בטעם רב". "דבר", 12.11.1942); מ.
בן-אליעזר ("נהנינו גם מן הציורים בשרטוטים, המתארים את כל דברי המאורע". "הארץ",
4.12.1942); והמבקר נ. א. סיים את רשימתו ב"הצופה" (4.12.1942) במילות ברכה והתפעלות:
"חוברת ראשונה לספריית 'פז'. ירבו כמותה. פז ופזים!".

ההצלחה האיכותית והשבחים הרבים הביאו בעקבותיהם גם הצלחה מסחרית. לאחר שמלחמת-
העולם הגיעה לסיומה והחוברות הראשונות אולו מן השוק, הופיעו כמה מהן במהדורה חדשה,
והפעם בדפוס ממש ובצורה משובבת עין.

בוקי-תוכי, מיליק ופיליק וכל השאר

שמונה-עשרה חוברות וספרונים הופיעו ב"ספריית פז" בשלוש שנות קיומה (תש"ג—תש"ו);
ואף-על-פי שהטביעו רישום של ממש על ספרות-הילדים שלנו בימי מלחמת-העולם, הם נשכחו

ברובם ואף נעלמו מידיעת החוקרים⁵. ראוי איפוא לסקור בקצרה את הספרים אחד לאחד, לעמוד על טיבם ולמצוא את המשותף והמפריד ביניהם. ואלה י"ז הספרים הבאים שהוציאה ספרית "פז" לפי סדר הופעתם, ואשר אויירו כולם על ידי האמן משה מטוסובסקי:

"גדיה, סוסנים וירקות" מאת אלישבע כהן — שלושה סיפורים קצרצרים ובינוניים לפעוטות: על מריבה בין ירקות הגינה, על מסע דמיוני של ילדים ש"רכבו" על מקלות-סוסים, ועל ילדה שהלכה עם הגדיה למרעה.

"חלום יגאל" מאת שלמה סקולסקי — סיפור בחרוזים על ילד שקיבל קופסת צבעים במתנה; בחלומו בוחרים הצבעים לעצמם את הלבן למלך ואת התכלת למלכה, וכך נוצר דגל תכלת-לבן... הפואמה הכתובה במקצב קולח ובחריזה טבעית (אבל גם במליצות רבות), זכתה לשבחי הסופר והמבקר מ. בן-אלעזר⁶, שפסק כי "חלום זה מזכיר לנו כמה מאגדות אנדרסן, שבהן הדוממים יש להם רוח חיים והם מדברים בחכמה רבה" ("הארץ", 29.10.1943).

"העכביש והדרור" מאת עמנואל הרוסי — סיפור בחרוזים על עכביש אימתני, שכיסה בקוריו את כל היער, עד שבא דרור אמיץ, קרע את הרשת, הרג את העכביש וקרא דרור ליער. יצירה אלגורית זו, בה מסמל העכביש המאוס את השלטון הנאצי, זכתה לביקורות מעורבות: בעוד שהמשורר י"צ רימון⁷ פסק כי "עמנואל הרוסי הצליח כפייטן לילדים, סגנונו מלא, שוטף בורם מיוחד" וכו' ("הצופה", 13.3.1943), היה עמנואל בן-גריין⁸ מסוייג יותר: הוא קבע כי האלגוריה לוקה "באמיתיות החיצונית ובהגיון הפנימי", לימד זכות על העכביש, שהוא דמות חיובית בפולקלור העברי (העכביש שהציל את דוד המלך) ופסק כי "הזיווג בין מליצה נשגבה לבין לשון-דיבור חילונית לא עלה כאן ביותר" ("דבר", 26.3.1943).

"מי ומי?" מאת משורר-הילדים הסובייטי נ' וודיינסקי בעיבודה של לאה גולדברג: מעין שיר-חידה, המבקש למצוא "מי בלבל הבלבולים? מי הפך את הכלים?" ולבסוף מתברר לנו כי "אשם רק האדון / בן השש ששמו אמנון; ועתה ידעו הכל / כי אמנון שובב גדול!"

5. לדוגמה: הספרים המקוריים, שפירסמו יעקב חורגין, פאלק היילפרין, חנניה רייכמן וש. סקולסקי בספרייה זו אינם נזכרים ב"לקסיקון הספרות העברית" מאת ג. קרסל (האמור לפרט את כל פירסומיהם של הסופרים).

6. כיוון ששנת ההדפסה לא צויינה באף אחד מן הספרים, קבעתי את סדר הופעתם על-פי המודעות ומאמרי-הביקורת שנדפסו בעתוני הימים ההם, תוך הסתייעות ברשימות שהופיעו על הכריכות האחריות של החוברות (שלא תמיד היו מדויקות).

7. ראה רשימתי על ש. סקולסקי (1912—1982) ב"ספרות ילדים ונוער" ל"ד (כסלו תשמ"ג), עמ' 34.

8. משה בן-אלעזר (1882—1944), עורכם של 4 עתוני ילדים ומתרגם של עשרות ספרים לילדים ולנוער, היה בשנותיו האחרונות בעל מדור קבוע ב"הארץ" בשם "ספרות ילדים (רשימות קורא)".

9. ראה רשימתי על עמנואל הרוסי "ספרות ילדים ונוער" י"ט—כ' (אייר תשל"ט), עמ' 81—82.

10. המשורר יוסף צבי רימון (1889—1958), אחיו של המשורר יעקב רימון, נודע בשיריו בעלי הנימה הדתית המובהקת.

11. המסאי עמנואל בן-גריין (נולד 1903 לאביו מ"י ברדיצ'בסקי) פירסם סיפורי ילדים רבים והיה שנים רבות המבקר הספרותי של "דבר".

"בעלית הגג", מחזה מאת אשר לרנר, והוא אחת היצירות הראשונות שנכתבו לילד העברי על נושא השואה. במערכון רב-עוצמה זה מתוארת כיתת תלמידים, שהתארגנה בחשאי בתוך בית הרוס בגיטו וארשה; חיבה הדדית עמוקה נרקמת בין המורה המסור לתלמידיו הרעבים; וכשמגלים הנאצים את המחבוא מוציא המורה את הילדים דרך האשנב ונשאר לבדו לעכב את המרצחים. — "לא יתואר חומר קריאה טוב יותר לנוער שלנו בימים אלה מאשר הספר 'בעלית הגג'", כתב מבקר היומון "הזמן" (4.6.1943). בדומה לו ציין סופר "המשקיף" כי "לפנינו נסיון רציני, חיובי ומוצלח ליצור ספרות-ילדים על רקע של עלילת-גבורה לאומית השאובה מן הטרגדיה של ימינו אלה [...] הרושם מחריד ומוזעזע — גם למבוגרים. אבל הוא גם מפיח תקווה. עם שיש לו מורים כאלה לא יאבד לעולם. אבל", סיים המבקר את רשימתו בשאלה, "היש לנו מורים כאלה?...?" (21.5.1943).

שאלה זו לא נותרה זמן רב בלא מענה. כעבור שבועיים השיב עליה סופר "הצופה" י. צדדי במדורו "קמטים"; לאחר שסיפר על יאנוש קורצ'אק ועל מנהל סאנאטוריום-הילדים על-שם מדם בגיטו, שסירבו להפקיר את ילדיהם והלכו אתם למוות, ציטט את שאלת המבקר "היש לנו מורים כאלה?" וענה: "חבל, שלא נזכר אותו רצונאנט בקורצ'אק וב'באטקה'; אז לא היה רואה ביצירתו של לרנר פרי דמיון בלבד. מורים כאלה ישנם!".

"משיח בא" מאת פלק היילפרין: סיפור מסעם של אח ואחות, שיצאו "לבקש את אליהו הנביא, למען ימהר להציל את היהודים מצרתם" ואחר-כך הלכו לשחרר את המשיח מכבליו, למען "יבוא לחלץ את היהודים מידי צורריהם".

האווירה האגדית החביבה השורה על הסיפור מהווה ניגוד חריף לטראגיות של הנושא, שהיה אז, בעצם ימי השואה, כפצע פתוח שותת דם; אין תימה איפוא שהספרון עורר את הסתייגותו של המבקר-המחנך ב. יוחנן, שכתב ב"הד הגן": "ספק גדול הוא אם בלהות אלו אפשר כבר להסיחן ולהפיגן בדפוס" אגדה וניחומים. בימי הרג ואבדן אלה, כשבית ישראל הפך ברוב ארצות אירופה קבר-אחים אחד — אין מקום לניסוחים אגדיים מסוג זה" (גליון חשוון תש"ד).

"אחים", מאת המשוררת הסובייטית הפופולארית אגניה ברטו (1906—1981), בעיבודו של יהודה אלראי: מחרוזת שירים הומוגניים, על ילדים בני עדות ושבטים שונים, שהם כולם יחד בנים ואחים לאומה גדולה אחת. המעבד העביר את המסר של היצירה מברית-המועצות רבת הלאומים אל ארץ-ישראל המקבצת את בניה משבעים גלויות, והמלחין עמנואל פוגצ'וב-עמירן הוסיף לה תווי שיר. חרף הכוונה הטובה צורמת מעט מגמתה הדידאקטית של היצירה, וגם ב. יוחנן ציין, כי "הכוונה לציין את המיוחד שבכל ילד עם המגמה להבליעו ביסוד המשותף — מזיגה זו לא עלתה יפה". ("הד הגן", חשוון תש"ד).

"חלום ליל פסח" מאת יעקב חורגין: סיפור אגדי סמלי, בו מספר גער בן טבריה כיצד ירד אל ארמון שבמצולות ים-כנרת, שם הראתה לו מלכת הכנרת את אוצרותיהם של מלכי ישראל, את אנחותיהם של היהודים המעונים ואת החרב המצפה לעלם הגיבור, שיביא בה את הגאולה. "הרהורים שונים עולים בלב למקרא אגדתו המקסימה של חורגין", כתבה ש. ר. בביקורת המפורטת שלה על "חלום ליל פסח" ("החברה", דצמבר 1943), "[היצירה] עשירה בציורים, בצבעים ובאסוציאציות היסטוריות ומוסריות-לאומיות, ונדמה קצת יתר על המידה. ברם נוטים אנו לסלוח למחבר לא רק זאת, אלא גם את המומנטים ה'פובליציסטיים' הפזורים פה ושם, בהבינו את הכאב הנפשי שהוליד את יצירתו".

"בוקי תוכי" — עיבודים חפשיים של שלושה שירים סיפוריים מאת משוררים סובייטיים, מעובדים בידי יהודה אלראי: "הקטן שונא סבון" לפי פידורצ'נקו, "מה זה טוב ומה זה רע" לפי ולדימיר מאיאקובסקי, ו"בוקי תוכי" לפי ש. מרשאק. שלושת השירים נושאים אופי דידאקטי מובהק: ערך שמירת הנקו, אבחנה בין טוב ורע, שלילת החיקוי הסתמי; אך בעוד שהביקורת שיבחה את השיר הראשון והאחרון, בהם "הצד המאלף מתבטא בחרוזי משובה וצחוק [...] והחרוזים] הקלילים מבריקים בחן ילדות ושחוק-ילדות", ציינה בצדק כי שירו של מאיאקובסקי אינו אלא סיסמאות בחרוזים [כאלה הם גם כמה משיריו למבוגרים], ו"היסוד החינוכי מתערטל מכל עיטוף סיפורי ושירי" (שם).

"משלי קרילוב" — קובץ קטן בן 14 משלים, שיצא במלאת מאה שנה למותו של גדול הממשלים הרוסיים, התרגומים, מעשה ידי יהודה אלראי, אינם בעלי רמה אחידה: מהם מוצלחים יותר, מהם בינוניים למדי.

"מעשה בילדה מיליק ובודדה פיליק" מאת מרים ילן-שטקליס. חוברת זו היא בעיני הפנינה המבהיקה ביותר של ספרית "פז". לפנינו פואמה מקסימה, המושתתת על המוטיב הבין-לאומי של אדם היוצא לדרך רחוקה כדי למצוא תרופה לגפש האהובה עליו, כתובה ביד-אמן, בחיבה עזה לנפשות הפועלות בה ולמסורת ישראל. "נדודים ביער, תלאות, סכנות, עזרת נשר, נער כליל-יופי — כל אלה מלווים את השואף להשיג דבר טוב; [...] יש קשיים, אבל אסור להתיאש, כי בסופו של דבר כוחות עילאיים יתנו יד, יגישו עזרה והחלום יתגשם"¹². גם ההדפסה הנאה, האיורים האורגאמנטיים והעטיפה הצבעונים הוסיפו לוויית חן ליצירת מופת זו.

"אם הבנים" מאת חנניה רייכמן: פואמה המושתתת על סיפור חנה ושבעת בניה, עם השלכות אקטואליות של מלחמת בני אור בבני חושך ומסר כי הלוחמים "לעד לא ישחו לרשע / עד תורח לנו שמש-הישע".

"הבחור הפלאי" מאת שמואל מרשאק, עיבד אברהם לוינסון¹³: סיפור בחרוזים על בחור אלמוני, שחילץ בגבורה ילדה מתוך בית בוער ונעלם בלא להשאיר עקבות. "בבקשה" — סיפור עממי מעובד בידי לאה גולדברג, על כוח-הקסמים של המלה "בבקשה". זוהי מעשייה לגיל הרך מאד, שמיעוטה טקסט (שורה אחת בכל עמוד) ועיקרה איורים צבעוניים גדולים. אל צדה הפנימי של הכריכה האחורית הודבק כיס-נייר, שבו נמצא סיפורון נוסף: "סיפור על יאיר".

"ספר על ספרים" מאת ש. מרשאק, עיבדה לאה גולדברג, והוא סיפור חביב בחרוזים על ספריו הקרועים והמלוכלכים של רם, שקמו יום אחד, נטשו את הילד שאינו יודע לשמור עליהם ועברו לשכון בספרייה.

"בגן שלנו" מאת אברהם לוינסון: שיר סיפורי, המתאר בחרוזים פשוטים ובמיקצב מונוטוני יום רגיל בגן-הילדים.

12. מתוך ספרו של גרשון ברגסון "שלושה דורות בספרות-הילדים העברית", עמ' 229.

13. אברהם לוינסון (1891—1955) היה מנהל המרכז לתרבות של הסתדרות העובדים; הירבה לעסוק בתרגום ובמחזאות, ופירסם בספרית "פז" גם שיר סיפורי מקורי (ראה להלן).

"משירי ש. מרשק", בתרגומו האמנותי המבריק של חנניה רייכמן. בספר זה, האחרון בספריית "פז", נכללו תריסר משיריו של משורר-הילדים הרוסי-יהודי הנודע — מהם תמישה שירים סיפוריים מקוריים (בתוכם "המטען" המקסים¹⁴ ויתרם עיבודי מעשיות-עם.

"משירי מרשק", שהיה הגדול ביותר בהיקפו (80 עמ') מכל ספרי "פז" ואף היחיד שנכרך בכריכה קשה, היה כאמור גם ישירת הברבור של הוצאה קצרת ימים אך דינאמית זו. בתיק המערכת נמצאו עוד, בין השאר, סיפור מקורי בשם "מגן" מאת משה בן-אליעזר ותריסר ממשלי אליעזר שטיינברג בתרגום אברהם לוינסון; אך כתבי-יד אלה לא ראו אור. באותה שנה, שבה הופיעו שלושת ספרי "פז" האחרונים (1946), חזר בעלה של חוה מרגולין משבע שנות גלותו בסיביר, והמו"לית הנמרצת החליטה להקדיש מעתה את עיקר זמנה לטיפול בבעלה, ואף סייעה לו להעלות את זכרונותיו על הכתב ולהוציאם בספר. אבל הקשר ההדוק שקיימה עם הסופרים לא ניתק ובייתה שברחוב שיינקין הוסיף לשמש מקום-מפגש קבוע לאנשי רוח ואוהבי ספר¹⁵.

עיון חוזר בשמונה-עשר ספרי פז יגלה לנו כמה עובדות מעניינות ומאלפות: מחצית הספרים היו יצירות מקור, פרי-עטם של כמה מבכירי היוצרים לילדים של התקופה, ומחציתם האחרת תרגומים ועיבודים (מן הספרות הרוסית בלבד, שעליה גדלה חוה מרגולין). המגמה השלטת בספרי ההוצאה — בעיקר ביצירות המקור, אך לא רק בהן — היתה: שאיפה אל האקטואליות, כלומר: הענקת חומר-קריאה לילדים על נושאים מענייני דיומא, העומדים ברומו של עולם: מלחמה בצורך, חתירה לגאולה, סיוע לנזקקים, קיבוץ גלויות. ואשר ליצירותיהם המתורגמות של מרשאק, ברטו, מאיאקובסקי והאחרים — כאן שררה מגמה כללית להעביר את העלילה וגיבוריה מן הרקע הרוסי הזר אל ההווי הארץ-ישראלי הקרוב והמוכר: תיקו של נושא-המכתבים מכיל אגרות מחדרה, עפולה, יגור ועין-חרוד, וכן מכתב באחריות לאדון יצחק בן-דרור מרחוב הכרם ("דואר" מאת ש. מרשק); על מדף-הספרים של הילד רם "מתאונן בלי הרף ביאליק: / בנעורי מה טוב היה לי..." ("ספר על ספרים" מאת מרשק); "הבחור הפלאי" (אף הוא של מרשק) ביצע את גבורתו בתל-אביב, ופואמה זו, שעובדה בידי א. לוינסון, מסתיימת באימרה "עמל וגבורה היא מידת יהודים!" ואילו "האחים" של ברטו הם, בעיבודו של י. אלרואי — עוזיאל הספרדי, סעדיה התימני, יוסי שעלה מפולין ויורם הצבר'. על מגמה זו של ההוצאה — ישראליות ואקטואליות — כבר עמדו כמה מבקרים בתקופת פעילותה, ביניהם סופר "המשקיף", שכתב: "הקו לפיו פועלת הוצאת ספרות-ילדים זו יש בו משום מתן מזון רוחני מתאים לנשמת הילד העברי בתקופה טרופה זו" (11.2.1944).

קשר עם הקוראים

עורכי "ספריית פז" קיימו קשר הדוק ורצוף עם הקוראים הן בכתב והן בעל-פה. בתיק-המכתבים, שנשמר בחלקו, מצאתי מכתבי תודה של צעירים ומבוגרים: מנהל הגימנסיה "בן-יהודה" בתל-אביב, שתלמידיו העלו את המחזה "בעלית הגג" לאשר לרנר, מביע את תודתו

14. שיר זה תורגם גם ע"י מרים ילן-שטקליס בשם "גברת עם כלבלב", 1943.

15. בשנת 1943 התגורר בכיתה מנחם בגין, ובנה עורך-הדין אפרים מרגולין היה זמן-מה מזכירו של בגין.

"על השי שקיבלתי עבור תלמידינו המשתתפים בהצגה" ומקווה שגם בעתיד "נוכל להשתמש בפרי הוצאותיה רבות העניין ובעלות הערך החינוכי". הילדות-האחיות פנינה ואביבה מנתניה מודות להוצאה על ספריה: "בעיקר הצחיק אותנו הסיפור 'הדואר', ובכלל כל הספרים שקיבלנו מעניינים אותנו מאד וגם את הילדים הגרים על ידינו". ועורך-הדין משה יואלסון, שהגיעה לידיו החוברת "חלום יגאל" לסקולסקי, כותב להוצאה: "גנבתי לי כמה רגעים בעת העבודה ועברתי על החוברת, ומרגיש אני דחיפה עזה להביע לכם יישר כוח מקרב לב. זכיתם למעשה רב. בקראי בחוברת, והנה שיוויתי לנגד עיני את הספרות התפלה שהוגשה לנו בזמנו באירופה; וזו הפעם הראשונה שבאה לפני ספרות ילדים עברית [ההדגשה במקור], ואולי כדאי גם לגדולים לקראה..." ואין אלה אלא דוגמאות מעטות מרבות.

אבל הקשר עם הקוראים הצעירים ועם ההורים והמחנכים נתקיים, כאמור, לא רק בכתב אלא גם בעל-פה. מדי פעם בפעם קיימו עורכי הוצאה ערבי עיון, בהם השתתפו סופרים, מחנכים ואנשי רוח. על אחד מאותם ערבים רבי-עניין דיווח בהרחבה העתון "הצופה" מיום ל' שבט תש"ג. באותו דיון, שהשתתפו בו בין השאר י. רבקאי, א"ז בן-ישי, ד"ר ישראל אלדד-שייב ופנינה היילפרין, נדונה הבעיה אם צריכה ספרות-הילדים העכשווית "לווסת את האמוציה של אהבה לעצמנו ושנאה כלפי משמידי עמנו", או שמא במקום חינוך לשנאה "יש להעמיד במרכז את החינוך לגבורה, להתגוננות ולמסירות-גפש". כשנה אחר-כך נערך באולם "אוהל" בתל-אביב "ערב פו למבוגרים". בערב זה, שנערך לפני אולם מלא מפה אל פה, הופיעו בין השאר השחקנית מרים ברנשטיין-כהן, הזמרת חנה קיפניס והמשוררת מרים ילן-שטקליס. "משוררת זו", כתב למחרת סופר "המשקיף", "ששיריה מושרים בכל גני הילדים בארץ, הפגיעה את קהל השומעים גם בתור קריינית של ספרות-ילדים".

שלוש שנים בלבד פעלה "ספרית פז", ופעילותה הקצרה לא חרגה — בעיקר בשנתה הראשונה — מגדר של נסיון. אך בזכות הקו הברור שהציבה לעצמה, וההקפדה על רמה ספרותית גבוהה הטביעה חותם עמוק על ספרות-הילדים בארץ ישראל ערב הקמת המדינה; ויפה כתב אז הפובליציסט נ. בן-דוד במאמרו "פדגוגיה בכור ההיתוך" ("המשקיף", כ' בתמוז תש"ג): "ספרית פז" נבדלת מכל שאר הוצאות-הספרים לילדים אשר בארץ, שהיא עושה נסיון כן ורציני לפתור בעיות חינוכיות אגב הגשת חומר לקריאה, לשירה ולהסתכלות, ואין היא מסתפקת בייצור 'סחורה' בלבד... כך הופכת ספרית 'פז' למפעל, והיא ראויה לתואר הניתן במקרים כאלה בארצות המערב: מוסד בעל תועלת ציבורית".